

41. Kıraatlerin Sihatinde Arapçaya Uygunluk Bağlamında Kırılma Noktaları.(Sibeveyh, Kisâi, İbn Cinnî)

Ramazan BEZCİ¹

APA: Bezci, R. (2022). Kıraatlerin Sihatinde Arapçaya Uygunluk Bağlamında Kırılma Noktaları.(Sibeveyh, Kisâi, İbn Cinnî). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 673-692. DOI: 10.29000/rumelide.1164881.

Öz

Pek çok sahih hadiste zikredildiği üzere, Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bu yedi harfin farklı lehçeleri ifade ettiği konusunda kıraat âlimlerinin neredeyse ittifakı vardır. Bu yedi farklı lehçe olgusunun bir yansıması olarak, Kur'ân'ın yanlış okunmasını önlemeye yönelik çabalar, Hz. Peygamber dönemine kadar dayanmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra insanlar, ihtilafa düştükleri kıraatleri sormak için kesin bilgi kaynağını kaybetmiş oldular. Bu bağlamda ihtilaf arttığında kıraat âlimleri, sahih kıraat ile sahih olmayan kıraati ayırt etmek için üç şart ileri sürmüşlerdir. Bu üç şarttan birincisi kıraatin Hz. Peygamber'e mütevâtir olarak ulaşması, ikincisi Mesâhif-i Osman'a uygun olması, üçüncüsü ise herhangi bir Arap lehçesine uygun olmasıdır. Kıraat âlimleri, Araplar tarafından konuşulan bu lehçenin yaygın olmasının veya nahivcilerin üzerinde anlaşmaya vardığı bir lehçe olmasının şart olmadığını söylemişlerdir. Ebu İşhak el-Hadramî (ö. 117/735), Halil b. Ahmed el-Ferahîdî (ö. 175/791) ve Yunus b. Habîb (ö. 182/798) gibi erken dönem nahivciler, kıraatlerin lehçelere uygunluğunu incelerken kıraatler ve râvileri hakkında olumsuz hükümler vermekten kaçınmışlardır. Sibeveyh(ö. 180/796) ise kıraatleri Basra nahiv ekolünün kuralları ile değerlendirmiş ve bu kurallara uymayan kıraatleri yanlış veya çirkin olmakla itham ederek bu olguyu farklı bir boyuta taşımıştır. Kisâi (ö. 189/805) de kıraatlere hem kıraatçi hem de dilci kimliğiyle yaklaşmış, Sibeveyh'in reddettiği birçok kıraati doğru kabul etmiş ve bunlara dayanarak yeni nahiv kuralları oluşturmuştur. İbn Cinnî(ö. 392/1002) de Sibeveyh ve onu takip edenlerin reddettiği kıraatlerin nahivsel değerini ortaya koymak için el-Muhteseb'i yazmış, Sibeveyh ve onu takip edenleri de eleştirerek bu olguyu kıraatçilerin istediği noktaya getirmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Arap Grameri, Yedi Harf Meselesi

Breaking Points in the Context of Compliance with Arabic in the Soundness of Recitations. (Sibeveyh, Kisâi, İbn Cinnî)

Abstact

As mentioned in many authentic hadiths, the Qur'an was revealed in seven letters. There is an agreement of the scholars of recitation on the point that these seven letters mean different dialects. As a reflection of these seven different dialect phenomena, the efforts to prevent misreading of the Qur'an date back to the time of the Prophet. However, after the death of the Prophet, people lost the definitive source of information to ask about the recitations they disagreed with. When the conflict in this context increased, the recitation scholars put forward three conditions in order to distinguish the authentic recitation and the non-authentic recitation. The first of these three conditions is that the recitation should reach the Prophet as mutawatir, the second is to be compatible with Mesâhif-i

1 Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu (Konya, Türkiye), ramazanbc15@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6121-6599 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 07.06.2022-kabul tarihi: 20.08.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1164881]

Osman, and the third is to be suitable for any Arabic dialect. Recitation scholars have said that it is not necessary for this dialect spoken by the Arabs to be widespread or to be a dialect on which the nahivists agree. Abu Ishaq al-Hadramî (d. 117/735), Halil b. Ahmed al-Ferahidi (d. 175/791) and Yunus b. Early syntaxists such as Habîb (d. 182/798) avoided making negative judgments about the recitations and their narrators while examining the suitability of the recitations to the dialects. On the other hand, Sibeveyh (d. 180/796) evaluated the recitations with the rules of the Basra syntax school and accused the recitations that do not comply with these rules as being wrong or ugly, and carried this phenomenon to a different dimension. Kisâi (d. 189/805) also approached recitations with his identity as both a reciter and a linguist, and accepted many recitations that Sibeveyh rejected as correct and created new syntax rules. Ibn Cinnî (d. 392/1002), on the other hand, wrote al-Muhteseb to reveal the syntax value of the recitations rejected by Sibeveyh and his followers, and brought this phenomenon to the point desired by the reciters by criticizing Sibeveyh and his followers.

Keyword: Arabic Language and Rethoric, Arabic Grammar, Issue of Leven Letters

1. Kıraatler ve Yedi Harf Meselesi

Kıraatlerin makbûliyet şartı bağlamında Arapçaya uygunluğuna geçmeden kıraatlerdeki bu farklılıkların sebebine bir diğer ifade ile dayanağına değinmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda pek çok hadis olsa da çalışmanın boyutu çerçevesinde en sahîhlerinden iki tanesini aktarmakla yetinilecektir.

İnْ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَافْرُؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ *Şüphesiz ki bu Kur'ân yedi harf (lehçe) üzere nâzil oldu. Onlardan kolayınıza geleni okuyun.*(Buhârî, no: 2419);(Müslim, no: 818)

أَفْرَأَيْ جِبْرِيلُ عَلَى حَرْفٍ فَرَأَعْتَهُ فَرَأَدْنِي فَلَمْ أَزَلْ أَسْتَرِيدُهُ وَيَرِيدَنِي حَتَّى انْتَهَى عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ *Cebrâil bana (Kur'ân'ı) bir harf üzere okuttu, bende ona tekrar müracaat ettim, o arttırdı, yedi harfe ulaşana kadar ben arttırmasını istemeye devam ettim.*(Buhârî, no: 3047);(Müslim, no: 819)

Zikredilen hadisler, Kur'ân'ın okunuşunun veya telaffuzunun yedi farklı şekilde olabileceğini işaret etmekle birlikte kıraat âlimleri, Kur'ân'ın nâzil olduğu bu yedi harfin ne ifade ettiği noktasında tam bir ittifak sağlayamamışlardır. Ayrıca hadislerde kastedilen yedi sayısından maksadın, yedi sayısının bizzat kendisi olmayıp kesretten kinaye olduğu şeklindeki yaklaşımlar da mevcuttur. Zira Araplar, yedi, yetmiş ve de yedi yüz sayıları ile kesretten kinaye yapmaktadır. Kurtubî(ö. 671/1273) yedi sayısından kastedilen lehçelerin sayısını 35'e kadar çıkarır.(el-Hâdî el-Kâbe, 1999, s. 107-127-131) Bu bağlamda hâkim görüş, bu yedi harfin yedi Arap kabilesinin lehçeleri olduğu yönündedir ki Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm (ö. 224/838), Ahmed b. Yahya Sâleb(ö. 291/904), Ebû Bekr b. Muhammed b. Hasen İbn Düreyd (ö. 321/933), Beyhakî(ö. 458/1065), Ebû Hâtım es-Sicistanî(ö. 251/869)ve el-Kâdî Ebû Bekr'in bu görüşte olduğu rivayet edilmektedir. Yedi kıraatin lehçelerinde nâzil olduğu bu kabileler hakkında da ihtilaf olmakla birlikte çoğunluğa göre bu kabileler Kureyş, Huzeyl, Hevâzin, Sad b. Bekr, Temîm, Ezd ve Rabîa'dır.(Karaçam, 2016, s. 63)

Hadislerdeki yedi kıraat ile neyin kastedildiği noktasında Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm(ö. 224/838)'ın şu sözlerinin konuya daha da açıklık getireceği kanaatindeyiz. "Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olması, Kur'ân'daki her kelimenin yedi ayrı okunuşu olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis bir ayetin Kureyş Lehçesine göre, diğer ayetin Huzeyl Lehçesine göre, başka bir ayetin de Temîm Lehçesine göre nâzil olabileceği kastedilmektedir. Bütün bu lehçe farklılıklarına rağmen ayetin anlamı aynı kalır.(ez-Zerkeşî, 1984, s. 217)

Arap Dilinde Kur'ân'a yaklaşımda iki temel mesele hem nahivcilerin kendi aralarında hem de kıraat âlimleri ve nahivciler arasında tartışma konusu olmuş ya da farklı yaklaşımlar tezâhür etmiştir. Bu iki temel mesele şunlardır.

1. Arap Dilinde Kur'ân'la istişhâd meselesi.
2. Kıraat âlimlerinin, “makbul kıraat şartları” arasına “Arap diline uygunluk” şartını da koyarak nahivcileri yetkilendirmelerinin yansımaları.

Birinci şıktaki Arap gramerinde külli kaideleri oluştururken Kur'ân'la istişhâd meselesi başka bir ifade ile önceliği Arap şiiri ve kelamına vermeleri, sadece nahivcilerin istişhâd metoduna bağlı bir konudur. İkinci şıkka gelince çalışmanın temel konusunu da teşkil eden “kıraat âlimlerinin makbul kıraatte aranan şartlar noktasında nahivcileri de yetkilendirmesi” ise kıraat âlimlerinin makbul kıraati belirlemedeki metodunun bir yansımasıdır. Kıraatlerin sihatinin nahivsel açıdan değerlendirilmesine temel yaklaşımların çıkış noktası, kıraatçilerin makbul bir kıraatte aradıkları şu üç şarttır.

1. Kıraatin Mushaf-ı Osman'a veya onun çoğaltılarak önemli şehirlere gönderilen diğer nüshalarına vecihlerden herhangi bir vecih ile de olsa uyumlu olması gerekir. Yani bir kıraatin mushaflardan herhangi birinde bulunması, kıraatin Mesâhif-i Osman'a uygunluk şartını taşıması noktasında ona makbûliyet kazandırmaktadır.(İbnu'l- Cezerî, 1931, s. 15)

Ebedi olarak kalacakları altından nehirler akan. (Tevbe, 9/100) ayetinin “تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا” şeklindeki rivayeti, sadece Mekke Mushafı'nda bulunmakla bu şart yerine gelmiş olmaktadır.(İbnu'l- Cezerî, t.y., s. 11)

2. Kıraatin başından sonuna kadar mütevâtir olarak rivayet edilmesi gerekir. Cumhur kıraat âlimleri, makbul bir kıraatte başından sonuna kadar tevâtürün bulunmasını şart koşarken, İbn Cezerî(ö. 833/1439), Ebû Şâme el-Makdisî(ö.665/1267)ve Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) el-Kaysî gibi âlimler ise kıraatte tevâtürün şart olmadığını, “senedi sahîh bir kıraat, ümmet arasında kabul gördü ve meşhur oldu ise Ümmeti Muhammed'in bu hüsnü kabulü, onun tevâtür seviyesine ulaşması anlamına gelir” demişlerdir.(el-Hâdî el-Kâbe, 1999, s. 157)

3. Kıraatin herhangi bir vecih ile de olsa Arap lehçelerinden bir lehçeye uygun olması gerekir.(el-Hâdî el-Kâbe, 1999, s. 157)

Zikredilen ilk iki şart, her yönüyle kıraat âlimlerinin kendi inisiyatiflerinde iken üçüncü şart ise kıraat âlimlerinin kontrolünde olmayan başka bir alan olan nahve dolayısıyla da nahivcilerin inisiyatifine bırakılmıştır.

Nahiv ilmi, her ne kadar kıraat âlimlerinin alanına girmese de İbn Cezerî'nin şu sözleri kıraat âlimlerinin bu bağlamda nahivciler için çizdikleri çerçeveye ışık tutmaktadır.

“Eğer rivayet edilen kıraatin Hz. Peygambere isnadı sahîh ise ve herhangi bir vecihle de olsa Mesâhifi Osman'la uyuşuyorsa son olarak kıraatin Arap diline uygunluğuna bakılır. Bu bağlamdaki değerlendirme şöyle yapılmalıdır. Rivayet edilen kıraat, Arabın konuştuğu lehçelerden herhangi biri ile örtüşüyorsa bu kıraat muhakkıkları nezdinde makbuldür, sahîhtir ve kendisiyle bütün İslâmî ilimlerde istişhâd edilmelidir. Nahiv lehçelerine gelince bu lehçe en fasih lehçe olabileceği gibi, onun bir seviye altındaki nadir bir lehçe de olabilir. Bu lehçenin sihatini noktasında bütün nahivcilerin icmâ etmesi şart

değildir, ihtilaf edilen bir lehçe de olabilir. Kıraatin, Arap lehçelerinden herhangi birinde telaffuz edilmesi yeterlidir. Üzerinde bütün nahiv âlimlerinin icmâ ettiği bir kullanım veya telaffuz olması şart değildir. Her ne kadar pek çok nahivci, birçok mütevâtir kıraati kendi nahiv anlayışlarına uymadığı için zayıflıkla nitelemiş olsa da kıraat âlimleri nezdinde bu herhangi bir değer ifade etmemekte, onlara göre yukarıdaki şartları taşıyan her kıraat makbuldür. Kıraat âlimlerinin şart koştuğu şekliyle nahiv lehçelerinden herhangi biri ile örtüşen bir kıraat, ilk iki şartı da barındırıyorsa nahivcilerin yönelttiği eleştiriler sebebiyle reddedilmez.(İbnu'l- Cezerî, t.y., s. 10)

Kıraat âlimlerinin vakıya yaklaşımının bir diğer ifadesi olarak İbn Müneyyir(ö. 683/1284)'in şu sözlerindeki aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. "Bizim hedefimiz kırâatleri nahivcilerin koyduğu Arap dili kâidelerine göre düzeltmek değildir. Aksine gayemiz, Arap dili kâidelerini kırâatlerle tashîh etmektir. Kırâatleri dilsel açıdan ele alırken bu noktanın dikkatlerden kaçmaması elzemdir. Aksi halde mantık hatasına düşülmüş olunacaktır.(Bayraktutan, 2018, s. 82)

Son tahlilde makbul kıraatin tespitinde aranan kriterlerden biri "Arapçaya uygunluk" olsa da pek çok kıraat âlimine göre temelde makbul bir kıraatin belirlenmesi için ilk iki kriter yeterliliği sağlamaktadır. Zira bir kıraatin "nakil bakımından sağlam olması", onun Hz. Peygamber'e (a.s) dayanmasında şüphe olmadığı anlamına gelmektedir ki böylece naklî temeli bulunmayan kıraatler elenmiş olmaktadır. Bazı Sahabelerin yanlarında bulunan Kur'an metinlerine bir lafzitefsir niteliğindeki ilaveleri, bireysel ruhsata dayalı olarak şekillenen okuyuş ve telaffuzlarda "Mesâhif-i Osmana uygunluk" şartı ile elenince, maksat hasıl olmakta sahîh ya da makbul kıraatin sahîh olmayandan ayrılması süreci gerçekleşmiş olmaktadır.(Meydanoğlu, 2017, s. 189)

2. Sibeveyh ve Kıraatlere Eleştirel Yaklaşımlar

Nahiv ilminin kurulup bir ilim dalı olarak tezahür etmesinden sonraki yüzyıllar boyunca nahivcilerin kıraatlere yaklaşımlarının hem kişi hem de nahiv ekolleri bağlamında çeşitlilik gösterdiği dikkati çeker. Çalışmanın sonraki bölümlerinde de değinileceği üzere, her ne kadar "Basra ekolü mensubu nahivcilerin kıraatlere karşı katı ve tavizsiz, Kûfe ekolü mensubu nahivcilerin ise müsamahakâr olduğu" şeklinde oturmuş bir kanaat olsa da Basralıların arasında Kisâi'den etkilenen müsamahakâr nahivciler, Kûfeliler arasında da Sibeveyh'in metodunu benimseyen katı nahivcilerin yer aldığı dikkatlerden kaçmaz.

Sibeveyh'le başlayan kıraatleri ve râvileri eleştiri dozu Kisâi'ye kadar artarak devam etmiş, bu sürecin sonunda kıraatler mütevâtir ve şâz ayırımı yapılmadan çirkinlikle, Kur'an'a yakışmamakla ve râvisi de cahil olmakla itham edilmiştir. Kisâi'ye gelindiğinde o, Sibeveyh ve onun metodunu benimseyenlere karşı şâz kıraatlerin bile Arapçaya uygunluğunu kabul etmiş ve hatta şâz kıraatlerle bile istişhâd etmekten çekinmemiştir. Böylece onun elinde kıraatlerin doğrulanması noktasında yeni bir dönem başlamış oldu. İbn Cinnî ise şâz kıraatlerin nahiv ilmindeki istişhâd değerini savunduğu ve bu alandaki ilk eser olan el-Muhteseb'i kaleme almıştır. Böylece o da şâz kıraatlerin istişhâd değerini kanıtlayarak, kendinden önceki pek çok nahivcinin inkâr ettiği şâz kıraatlerin Arap dili açısından doğruluğunu tahkik etmiş oldu. O, nahivdeki yetkinliği ile bu eserinde eleştirilen pek çok şâz kıraatin Arap dili açısından doğruluğunu ispatlamış ve Sibeveyh de dâhil kıraatleri eleştiren nahivcilere bazı noktalarda hatalarını dillendirmekten geri kalmamıştır. Son tahlilde İbn Cinnî sayesinde nahivcilerin kıraatlere yaklaşımında kıraat âlimlerinin istediği seviyeye ulaşılmıştır.

2.1. Sibeveyh(ö. 180/796)

Tam adı, Ebû Bişr (Ebû Osman, Ebu'l-Hasen, Ebu'l-Hüseyn) Sibeveyhi Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî'dir.(Özbalıkcı, 2009, s. 130)

Sibeveyh, kendinden önceki Arap gramer kurallarını, hem sistemleştirmiş hem de ilk nahiv kitabı kabul edilen el-Kitâb adlı eserinde sonraki nesillere muazzam bir gramer hazinesi olarak sunmuştur. Onun Arap dili konusundaki dehasını hiç kimse inkâr etmediği gibi onun adının geçmediği hiçbir Arap dilbilgisi kitabı da düşünülemez. Onun çıkarımları kendinden önceki yaklaşımların yansıması niteliği taşısa da böyle büyük bir nahiv dehasının pek çok meselede kendine has nahivsel yaklaşımlarının olması da kaçınılmazdır.

Çalışmanın konusu bağlamında ise bazı kıraatlerin Arap gramerine uygun olmadığı şeklindeki yaklaşımlar, tabii ki Sibeveyh'le başlamamıştır. Zaten Sibeveyh'e yapılan eleştiriler, kıraatlerin eleştirilmesi, bir kıraatin diğerine tercih edilmesi ve râvilerin hata yapmış olabileceği şeklindeki yaklaşımlar onunla başladığı şeklinde değildir. Değinileceği üzere kıraat âlimlerinin nahivcilerden istediği bütün bu yaklaşımlar Sibeveyh'ten önce başlamıştır. Fakat o, kıraatlerin, mensup olunan dil ekolünün görüşlerine göre yorumlanıp ret veya kabul edilmesi sürecini başlatınca, sonraki nesil nahivciler ondan güç alarak kıraatleri daha katı bir şekilde eleştirmişler hatta reddetmişlerdir.(Meydanoğlu, 2017, s. 184)

İbn Cinnî(ö. 392/1002) başta olmak üzere hem sonraki dönem bazı nahivciler hem de kıraat âlimleri tarafından en büyük eleştirinin Sibeveyh'e yöneltildiği dikkatlerden kaçmaz. Çalışmanın ileriki bölümlerinde de değinileceği üzere Sibeveyh'in, kıraatleri yanlışlamamanın da ötesine geçerek araladığı kıraati ve râviyi eleştiri kapısı, sonraki nesil nahivciler elinde sonuna kadar açılarak bazı râvilerin cahillikle ithamına ve de Müberred'in nahiv kriterine uymadığı gerekçesiyle kıraati seb'adan Hamza(ö. 156/773)'nın mütevâtir kıraati ile namaz kıldırın bir imamın arkasında namazını tamamlamayıp ayakkabılarını giyip gideceğini ifade etmesine kadar vardırılmıştır.(Müberred, 1994, 2/12.)

Bu bağlamda Sibeveyh'ten önceki bazı nahivcilerin yaklaşımlarına örneklendirerek kısaca değinmek, sonraki nahivcilerin yaklaşımları ile kıyaslama noktasında faydalı olacaktır.

Nahiv ilminde önemli bir yeri olan Ebû İshak el-Hadramî(ö. 117/735), Sibeveyh'in hocası Halil b. Ahmed el-Ferâhidî(ö. 175/791)'in hocasıdır. Nahiv ilminde kıyasın sınırlarının çizilmesi, uygulanması ve yaygın hale gelmesinde en büyük katkıyı Ebû İshak el-Hadramî yapmıştır. Böylece o, kendinden önceki sistemsiz bir şekilde yapılan çalışmalar için belli bir sistem ortaya koymuş, belli bir kaide altına giren kullanımlar ile şâz(belli bir kaide altına girmeyen) kullanımları birbirinden ayırmıştır.(Ünverdi & Aydın, 2022)

﴿السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا أَوْ بَعْضُهُمَا أَوْ كُلَّهُمَا مَنَ جَلْدًا...﴾ Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.(Maide, 5/38.) ayetinde geçen “السَّارِقُ” ve “السَّارِقَةُ” kelimeleri mütevâtir kıraatlerde merfû iken Ebû İshâk, İsa b. Ömer'in şâz rivayetinde(İbn Hâleveyh, t.y., s. 38) olduğu şekliyle mansûb olması gerektiğini söylemekle yetinmiş, kıraatler ve râvileri hakkında olumsuz bir şey söylememiştir.(ez-Zübeydî, t.y., s. 31)

Sibeveyh'in muasırı ve dönemin önde gelen nahivcisi Yunus b. Habîb(ö. 182/798)'in de aynı şekilde kıraatlere yaklaşımının, yanlışlama veya doğrulamayı öte geçmediği görülür. ﴿إِنَّ هَذَا لَسَاهِرَانِ﴾ Şüphesiz bu

ikisi sihirbazdır.(Tâhâ, 20/63) Ayetindeki “هَذَانُ” kelimesi, İbn Kesîr(ö. 774/1373) ve Hafs (ö. 180/796) dışındaki mütevâtir kıraatlerde elif ile merfû müsennâ formunda iken o, bu kelimenin “هَذَيْنِ” şeklinde mansup okunuşunun doğru olduğunu ifade ettikten sonra, Mushaf-ı Osmâniye’de هَذَانُ لَسَاهِرَانِ şeklinde yazılmış olsa da telaffuzun هَذَيْنِ لَسَاهِرَانِ şeklinde olması gerektiğini ilave etmiştir.

Hem Sibeveyh’in kendisine hem de hocası Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’ye hocalık yapmış olan İsa b. Ömer(ö. 149/766)’de de aynı hassasiyeti görmek mümkündür. O, iştiğâl konusunda, sonraki fiilden zamir dönen ismi daima mansup okumayı tercih etmiştir. Bu bağlamda سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا (Bu indirdiğimiz bir suredir.(Nûr, 24/1) ayetinde “سُورَةٌ” kelimesini mansup olarak okumuş, kıraatler ve râvileri hakkında olumsuz bir şey zikretmemiştir.(Hathât, 1993, s. 61)

Bu bağlamda en önemli nahiv şahsiyeti ve Sibeveyh’in hocası olmasından dolayı Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin kıraatler konusundaki yaklaşımının ayrı bir önemi olduğu aşikârdır. Zira o, hem Basra dil okulunun kurucularından kabul edilir hem de Sibeveyh’in hocası olmasından dolayı onun bütün gramer prensiplerinin fikir babası olduğu söylenecektir.

Halil b. Ahmed, kendisine nispet edilen el-Cümel fin-nahiv adlı eserinde birçok şâz kıraatle istişhâd etmiştir ki bu yaklaşım, onun bu kıraatleri Arap dil bilimi açısından doğru kabul ettiği anlamına gelmektedir. Zira Arap dil bilimi açısından doğruluğunu onaylamadığı bir kıraat ile gramer kurallarının tespitinde istişhâd etmesi düşünülemez. Bu yaklaşım, onun Sibeveyh’e kıyasla daha müsamahakâr olduğu noktasında bize bir fikir vermektedir. O, her ne kadar istişhâdlarında bazı kıraatleri diğerine tercih etse de herhangi bir kıraat hakkında çirkin vb. ithamlarda bulunmamış, râvileri de cahillikle nitelememiş ve hakaret etmemiştir. O, bazen şâz bir kıraati mütevâtire tercih etse de diğer kıraatler hakkında olumsuz bir şey söylemekten kaçınmıştır.(Salâh, 2005, s. 119)

Aşağıdaki örnekler Onun bu yaklaşımı hakkında aydınlatıcı olacaktır.

يَا جِبَالُ أَوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ Ey dağlar, onunla birlikte tesbîh edin. Ey kuşlar siz de(Sebe, 34/10) ayetindeki mansup “وَالطَّيْرُ” kelimesini A’rac ve Abdülvâris, Ebû Amr’, şâz olarak “الطَّيْرُ” şeklinde merfû olarak rivayet etmişlerdir.(İbn Hâleveyh, t.y., s. 122) Halil b. Ahmed, bu şâz rivayet ile istişhâdda bulunarak bu şekildeki kullanımın Arabın kullanımını olduğunu söylemiştir. Emevî dönemi dil âlimlerinden Zeccâcî (öl. 337/949)’nin(Yıldız, 2021, s. 35)el-Cümel fi’n-nahv isimli eserinde ifade ettiğine göre ne yedi kıraate, ne on kıraatte ve ne de on beş kıraatte bu kelimeyi merfû olarak okuyan yoktur. Bütün mütevâtir kıraatlerde “وَالطَّيْرُ” kelimesi mansup olarak rivayet edilmiş, o da kendi nahiv prensipleri çerçevesinde şâz kıraati tercih etmiş fakat diğer kıraatler hakkında olumsuz bir şey söylememiştir.(ez-Zeccâcî, 1984, s. 84)

Onun bu yaklaşımının bir yansıması olarak şu kıraat verilebilir. ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عَنِينًا. Sonra her gruptan, Rahmân’a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız.(Meryem,19/69) ayetindeki “أَيُّهُمْ” kelimesi bütün mütevâtir kıraatlerde merfû olduğu halde o, Muaz b. Müslim el-Herrâ(ö. 187/803)’dan rivayet edilen şâz kıraatte “أَيُّهُمْ” şeklindeki mansup okunuşunu tercih etmiş(Sibeveyh, 1988, s. 398)fakat diğer kıraatlerle ilgili olumsuz bir yargıda bulunmamıştır.(Salâh, 2005, s. 119)

Bu çerçevede değinilmesi gereken bir diğer nokta da Sibeveyh’in kendisine göre hatalı olan bazı kıraatleri sağlığında başta hocası Halil b. Ahmed olmak üzere diğer muasırı nahivcilere sorarak fikir alışverişinde bulunduğuudur. O, hocası Halil b. Ahmed’e bazı kıraatler hakkında sorular sormuş, ondan ikna edici cevaplar alarak bu kıraatlerin yanlış olduğu düşüncesinden vazgeçmiştir. Sibeveyh’in kendi nahivsel yaklaşım ve çıkarımlarına göre yanlış olduğunu düşündüğü bazı kıraatler konusunda fikrini

alabileceği dönemin en iyi nahivcisi şüphesizki hocası Halil b Ahmed idi. O, Sibeveyh'in gözünden kaçan noktaları ona hatırlatarak konuya açıklık getirmiş ve böylelikle de Sibeveyh'in kiraatin doğruluğu noktasındaki şüphelerini gidermiştir.(Hathât, 1993, s. 126-128)

Sibeveyh, *فَأَصَدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ* *Sadaka verip iyilerden olsaydım.*(Münafikûn, 63/10)Ayetinde “أَكُنْ” fiilinin mansup okunması gerektiği halde neden meczum okunduğunu hocası Halil b. Ahmed'e sormuş, hocası da “أَكُنْ” fiilinin, önceki fiil “فَأَصَدَّقَ”nın kendisine değil cezmi mahalline atfedildiğini söylemiştir.(Hathât, 1993, s. 126-128)

Sibeveyh'in hocası Halil b. Ahmed'in fikrine başvurduğu bir diğer kıraat şudur.

Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından olabilir.(Şûrâ, 42/51) Sibeveyh, zikredilen ayette mansup olan “يُرْسِلُ” fiilinin, önceki mansup diğer fiil “يُكَلِّمُ” üzerine mi matuf olduğunu Halil b. Ahmed'e sormuştur. O, böyle bir îrâblamada anlamın doğru olmayacağını, “يُرْسِلُ” fiilinin gizli bir “أَنْ” ile mansup olduğunu söylemiştir.(Hathât, 1993, s. 126-128)

Sibeveyh'in hocası Halil b. Ahmed'e sorduğu bir diğer kıraat zikri geçen *ثُمَّ لَنُنزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عُنِيًّا* *Sonra her gruptan, Rahmân'a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız.*(Meryem, 19/69) ayetidir.(Hathât, 1993, s. 126-128)

Sibeveyh, hocası Halil b. Ahmed'in vefatından sonra kendi nahivsel prensipleri ile çelişen kıraatleri çağdaşı Yunus b. Habib'e sormuştur.

“الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” *Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır.*(Fâtiha, 1/1) Ayetinde “رَبِّ” kelimesinin mansup olarak okunduğu kıraati Yunus b. Habib'e sormuş, o da Arapların bu şekilde telaffuzunun bulunduğunu söylemiştir.(Hathât, 1993, s. 126-128)

Bu bağlamda, Mevâgıfun-nuhât mine'l-kırââtî'l-Kur'âniyye müellifi Şaban Salâh, Halil b. Ahmed ve selefi nahivcilerin kıraatleri çirkinlikle, Arapçada böyle bir şeyin bulunmaması vb. şekilde olumsuz ithamlar ve kurrâları da cahillik vb. nitelemekten kaçınma yaklaşımının sonraki nahivciler tarafından terk edildiğini zikreder. O, Halil b. Ahmed'in bu ılımlı yaklaşımının 4. asırda Zeccâc(ö. 411/923)'la tekrar geri döndüğünü aktarır. Yazar, Zeccâc'ın da Halil b. Ahmed gibi kıraatler arasında tercihte bulunduğu ve tercih etmediği kıraatlere karşı olumsuz bir yaklaşımın içine girmediğini, kıraatleri çirkinlikle ve râvileri de cahillikle itham etmekten kaçındığını ifade eder.(Salâh, 2005, s. 123)

2.2. Kıraatlere Yaklaşımında Sibeveyh'e Yöneltilen Bazı Eleştiriler

2.2.1. Kıraati, Mütevâtir de Olsa Çirkinlikle İtham Etmesi

Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınkı gibi mi yapacağımızı zannediyorlar.(Câsiye, 45/21)ayetindeki “سَوَاءٌ”lafzı, kıraat imamlarınca hem merfû hem de mansup olarak rivayet edilmiştir. Sibeveyh, bunlardan merfû kıraati kendi dil kurallarına uygun bularak tercih etmekle kalmayıp yedi kıraat imamından Kisâi, Hamza(ö. 156/773) ve Hafs(ö. 180/796)'ın mansup kıraatini ise çirkin veya kabîh olarak nitelemiştir.(Sibeveyh, 1988, s. 34)

2.2.2. Tercih Etmediği Kıraati Caiz Olmamakla İtham Etmesi

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ *Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.*(Nisa, 4/1) ayetindeki “الْأَرْحَامَ” kelimesini “به” lafzındaki zamire atfederek mecrur olarak rivayet etmiştir. Sibeveyh, harfî cerle mecrur zamire zahir ismin bu şekilde atfının caiz olmadığını, bunun ancak şiirin zaruretinde olabileceğini söylemiştir.(Sibeveyh, 1988, s. 39)

Yine bu çerçevedeki bir diğer örnekte şöyledir. Yedi kıraat imamından Hamza, وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ *Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.*(Nisa, 4/1) ayetindeki “الْأَرْحَامَ” kelimesini “به” lafzındaki zamire atfederek mecrur olarak rivayet etmiştir. Sibeveyh, harfî cerle mecrur zamire zahir ismin bu şekilde atfının caiz olmadığını, bunun ancak şiirin zaruretinde olabileceğini söylemiştir.(Sibeveyh, 1988, s. 383)

2.2.3. Kıraatin Kullanımının Az Olduğu Yani Lehçesinin Yaygın Olmadığı Şeklinde Kıraati Eleştirip Reddetmesi

Zira kıraat âlimleri Arap diline uygunluk şartında kıraatin uygunluğunun aranacağı lehçede nahivcilerin icmânın bulunmasının veya en fasih lehçe olmasının gerekli olmadığı ifade etmişlerdir.(İbnu'l-Cezerî, t.y., s. 10) Sibeveyh ise bazı kıraatlerin, az kullanıldığını veya yaygın olmadığını ifade ederek onları eleştirmiştir.

O, Nâfi(ö. 169/785)'nin kıraatinde “نَبِيٌّ” ve “نَبِيَّةٌ” lafızlarının “نَبِيٌّ” ve “نَبِيَّةٌ” şeklindeki kıraatlerini az ve nadir kullandığını söyleyerek eleştirmiştir.(Sibeveyh, 1988, s. 555)

Bu çerçevedeki bir diğer örnek *Artık zaman kurtulma zamanı değişti.*(Sâd, 38/3) ayetidir. İsa b. Ömer'in bu ayetteki “حِينَ” kelimesini “حِينَ” şeklinde merfû olarak okuduğu şâz kıraatini de(İbn Hâleveyh, t.y., s. 130) yine az, nadir bir kullanım olduğunu söyleyerek eleştirmiştir.(Sibeveyh, 1988, s. 58)

2.2.4. Basra Dil Ekolünün Gramer İlkeleri ile Uyuşmayan Kıraatleri Tevil Etme Yoluna Gitmesi

Sibeveyh, *Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz sopa vurun.*(Nur, 24/2) ayetindeki “الرَّانِيَّةُ” kelimesini, Basra ekolünün nahiv kriterleri çerçevesinde şöyle irâb etmiştir. “الرَّانِيَّةُ” mübteda olup bu mübtedanın haberi ise hafzedilmiştir. Bu mahzûf haber “فِيمَا يُنْتَلَى عَلَيْكَ” şeklinde takdir edilmelidir. Ayetin sonraki kısmı “فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ” ise yeni bir cümledir. Müberred, Ferrâ, ez-Zeccâc ve ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi nahivciler ise aynı kıraatin irâbında hiçbir tevile başvurmadan “الزانية” kelimesini mübteda, sonraki “فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ” kısmının ise haber olarak irâb etmişlerdir.

Sonuç olarak, nahivcinin kıraatleri kendi nahivsel görüşlerine göre yorumlayıp eleştirme sürecini başlatan Sibeveyh'ten sonra, dilcilerin kıraatleri daha katı bir şekilde eleştirdikleri, hatta reddettikleri dikkati çeker.(Meydanoğlu, 2017, s. 183-184)

2.3. Sibeveyh'in yaklaşımını benimseyen bazı nahivciler

Değinileceği üzere Sibeveyh'in metodunu benimseyen nahivcilerin sadece Basra ekolü mensubu nahivciler olmadığı hem Kûfe hem de Bağdat ekolü temsilcisi bazı nahivcilerin de onun gibi kıraatlere karşı katı bir tutum takındıkları dikkatlerden kaçmaz. Zira Basra ekolünden Müberred, Kufe ekolünün kurucusu Kisâi'nin öğrencisi ve ondan sonraki en önemli temsilcisi Ferrâ ve de Bağdat ekolünden Zemahşerî, Sibeveyh'in katı yaklaşımını benimseyen nahivcilerdir. Çalışmanın boyutu çerçevesinde bu nahivcilerin kıraatlere bakış açıları örnekleriyle daha yakından incelenecektir.

2.3.1. Müberred (ö. 286/900)

Tam Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî'dir. O, Basra dil okulunun Sibeveyh'ten sonra en önemli temsilcisi olarak kabul edilir. O her ne kadar Basra ekolünden olsa ve de kıraatlere eleştirel yaklaşımı doğal görülse de Sibeveyh'in kıraatleri eleştirmesinin de ötesine geçerek râvileri Arapçadan anlamamakla itham etmiş ve yedi kıraatten bir kıraatin fahiş hata içerdiğini söylemekten çekinmemiştir.(Dağ, 2019, s. 239)

Bu bağlamda Yakup b. İshak el-Hadramî(ö. 205/821)'nin mütevâtir kıraati örnek olarak verilebilir. *لَيْقَطُغَ فَلْيَنْظُرْ* (ona yapılan yardımı) *kessin, sonra baksın.*(Hac, 22/15) ayetinde "لَيْقَطُغَ" fiilinin cezimli okunduğu mütevâtir kıraati, Yakup b. İshak el-Hadramî'nin adını da zikrederek fahiş hata olarak nitelemiştir.(Müberred, 1994, s. 132)

Onun kıraatlere eleştirel yaklaşımlarında selefi Sibeveyh'in ötesine geçtiği ve bu bağlamda kendisine yöneltilen en büyük eleştiri "râvileri Arapçadan anlamamakla" itham etmesidir.

وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ Ve orada size geçim vasıtaları verdik.(Araf, 7/10) ayetindeki "مَعَايِشَ" kelimesi, Nâfi b. Abdurrahman(ö. 169/785)'in şâz kıraatinde(İbn Hâleveyh, t.y., s. 48) "مَعَايِشَ" olarak okunmuştur. Müberred bu kıraati Nâfi'ye nisbet ettikten sonra, Onun Arapça hakkında hiç bir şey bilmediğini söylemiştir.(Müberred, 1994, s. 260)

O, aşağıdaki örnekte ise hem kıraatin fahiş hatalı olduğunu hem de râvisi İbn Mervân'ı Arapça konusunda hiçbir şey bilmemekle itham etmiştir.

هُنَّ أَطَهَرُ لَكُمْ Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla (evlenmektir).(Hûd, 11/78) ayetindeki "أَطَهَرُ" kelimesi, İbn Mervân'ın şâz kıraatinde (İbn Hâleveyh, t.y., s. 65) mansup okunmuş, Müberred hem bu kıraati fahiş hata olarak nitelemiş hem de İbn Mervân'ı Arapçadan anlamamakla itham etmiştir.(Müberred, 1994, s. 105)

Çalışmanın önceki bölümlerinde de zikredildiği üzere nahivcilerin kıraatlere yaklaşımından bahseden bütün kitaplarda onun şu kelamı yer alır. "وَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ" Adımı anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.(Nîsâ, 4/1) ayetindeki "الْأَرْحَامَ" lafzını mecrûr okuyan bir imamın arkasında namazı tamamlamadan ayakkabımı giyer giderim. (Müberred, 1994, s. 2/12)

2.3.2. Ferrâ (ö. 207/822)

Tam adı, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'dır. O, her ne kadar Kisâi'nin en gözde öğrencisi ve Kûfe ekolünün Kisâi'den sonraki imamı olsa da kıraatlere yaklaşımının Sibeveyh'in

metodu ile benzeştiği dikkati çekmektedir. Oysaki temel nahiv kurallarının tespitinde şâz kıraatlerle dahi istişhâd eden bir yaklaşım hem hocası Kisâi'nin hem de mensûbu olduğu Kûfe ekolünün en temel niteliklerindedir. Onun kıraatlere karşı bu eleştirel yaklaşımı Onun Sibeveyh'in çizgisine meylettiğinin göstergesidir. (Dağ, 2019, s. 239)

Meânîl Kur'ân adlı eserinde Ferrâ'nın bu yaklaşımlarının yansımalarını görmek mümkündür. O, şâz ve mütevâtir ayırımı yapmadan pek çok kıraati zayıf olarak nitelemiş, hatta kendi hocası Kisâi'nin bazı kıraatleri dahi onun bu eleştirilerinden nasibini almıştır. (Abîb, 2016, s. 92)

لَيْقَطَعُ فَلْيَنْطُرْ (Ona yapılan yardımı) kessin, sonra baksın. (Hac, 22/15) ayetinde "لَيْقَطَعُ" kelimesindeki lâmu'l-emri yedi kıraat imamından dördü sükunla okumuşlardır. Ferrâ "لَيْقَطَعُ"nin kelimededen ayrı olduğunu, lâmu'l-emrin sükun ile harekelenmemesi gerektiğini savunmuş ve bu dört mütevâtir kıraati hatalı olmakla itham etmiştir. (Müberred, 1994, s. 132)

Ferrâ, Sibeveyh'in yanlış olduğunu söylemekle yetindiği yedi kıraat imamından Hamza'nın kıraatinin, çirkin olduğunu söylemiş ve Arabin böyle bir kullanımının olmadığını iddia etmiştir. وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. (Nîsâ, 4/1) ayetindeki "الْأَرْحَامَ" kelimesini "بِهِ" lafzındaki zamire atfederek mecrûr olarak rivayet etmiştir. (Âli Hadrân ez-Zehrânî, 2006, s. 135)

Ferrâ, bazen selefleri gibi kıraatler hakkında doğru veya yanlış şeklinde yargı vermekten öteye geçerek, bir kıraatin kendi nahiv görüşünü kastederek "şöyle kullanılsa daha doğru olurdu" demiştir.

Buna örnek olarak aşağıdaki kıraat zikredilebilir. قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا Dediler ki: "Ey Meryem! Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın. (Meryem, 19/27) kıraati hakkında O, "شَيْئًا" kelimesinden önce "ب" harf-i ceri kullanılsaydı daha doğru olurdu" demiştir. (Aldemir, 2003, s. 41)

2.3.3. Zemahşeri (ö. 539/1144)

Tam adı, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşeri'dir. Onun hangi nahiv ekolüne mensup olduğu noktasında farklı görüşler olsa da Şevkî Dayf, Onu Basra'ya meyilli Bağdatlılardan kabul etmiştir. Zira Zemahşeri, bazı konularda Basra ekolünün görüşünü bazı konularda Kûfe ekolünün görüşünü bazı konularda da kendine özgü, kendisinden önce kimsenin dillendirmediği bir görüşü benimsemiştir ki bu, Bağdat ekolü temsilcilerinin temel metodudur. (Dayf, t.y., s. 286)

Sibeveyh'ten sonra, onun izinde giden veya onun açtığı kapıyı zorlama noktasında nahivcilerin kıraatleri eleştirilerinde geldikleri son noktaya işaret etme bağlamında Zemahşeri'nin yedi mütevâtir kıraatten olan İbn Âmir (ö. 118/736)'in kıraati hakkındaki şu söylemleri yeterince ışık tutacaktır.

Bunun gibi, ortakları, müşriklerden bir çoğuna çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gösterdi. (En'âm, 6/137) Ayetindeki "فَقَتْلُ" kelimesinin nâibi fâil olarak merfû, "فَقَتْلُ" kelimesinin de "فَقَتْلُ"nin mefulü bihi olarak mansûp ve de "شُرَكَاءُ هُمْ" kelimesinin "فَقَتْلُ"nün muzâfun ileyi olarak mecrûr okunduğu İbn Âmir'in kıraatini zikrettikten sonra, muzaf ve muzafun ileyhin arasına zarf dışında bir öğenin girmesinin şiirde dahi caiz olmadığını söylemiş, "şiirin zaruretinde bile olmayan bir çirkinlik, nazmı ve belagati ile mucize olan Allah keliminde nasıl olur" diyerek reddetmiştir. (Zemahşeri, 2009, s. 347-348).

Sonuç olarak her ne kadar Sıbeveyh'e kadar kıraatçilerin nahivcilerden beklediği bağlamda bazı kıraatlerin nahiv kurallarına uymadığı dillendirilse ve de kıraatler arasında tercihlerde bulunulsa da, onunla başlayan kıraatlerin, mensup olunan dil ekolünün kriterlerine göre değerlendirilip ret veya kabul edilme süreci, başta Müberred, Ferrâ, Zemahşerî başta, farklı nahiv ekollerinden birçok nahivcinin elinde sonuna kadar zorlanarak, kıraatlerin reddedilmesi ve kurrâların da cahillikle ithamına kadar vardırılmıştır.

3. Kisâi ve Kıraatlere Müsamahakâr Yaklaşımlar

3.1. Kisâi (ö. 189/805)

Tam adı, Ebul-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi el-Kûffî'dir. Kıraatlerin sıhhatinin Arap dili bağlamında değerlendirilmesi sürecinde kırılma noktası olma niteliğinden dolayı zikredilmesi gereken bir diğer nahiv şahsiyeti Kisâi'dir. Kıraatler konusunda yeni bir çizgi olarak değerlendirilen Kisâi'nin yaklaşımına girmeden önce nahiv ilminin gelişim süreci ve de Kisâi'nin nahiv metodunun oluşumunda büyük etkisi olan iki şehrin durumundan bahsetmek faydalı olacaktır.

İslâmî ilimlerin doğuşu ve gelişimi sürecinde Basra ve Kûfe şehirlerinin çok büyük bir yeri vardır. Bu iki şehir hem Kur'ânî ilimlerde hem de dil çalışmalarında diğer şehirlerden bir adım önde olmuştur. İlk Arap dili çalışmalarını Basra'da doğmuş ve gelişmiş, Abbasi Devleti kurulup başkenti Bağdat bir ilim şehri olana kadar da Kûfe'nin bir adım önünde olmaya devam etmiştir. Hatta Kûfe nahiv ekolünün ilk temsilcisi kabul edilen Rufâi(ö. 187/803) olmak üzere Kisâi ve Ferrâ da Basralı nahivcilerden dersler almışlardır. Kûfe şehri ise kıraat, fıkıh ve hadiste Basra'nın bir adım önünde olmuş, yedi kıraat imamının üçü Kûfeli olup bunlar, Âsım b. Ebi'n-Nücûd(ö. 127/745), Hamza b. Habîb ez-Zeyyât ve Ali b. Hamza el-Kisâi'dir.(Mahmud, t.y., s. 22)

Kisâi'nin kıraatlere yaklaşımına geçmeden önce onun yeterli nahiv bilgisi olmadan kıraat ilminde uzmanlaşamayacağını anlayıp kendisini nahve adaması ve bu sürecin sonunda onun hem kıraat ilminde hem de nahiv ilminde döneminin imamı olmasına götüreren sürece kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Kisâi öncelikle kıraat ilmiyle ilgilenmiş, o bu ilmi dönemin Kûfe râvisi Hamza b. Habîb'den almış ve ölene kadar onun yanından ayrılmamıştır. Hamza'nın vefatından sonra da onun yerine geçerek Kûfe'nin tek kıraat imamı oldu. O, kıraat ilminde o kadar ustalaştı ki kendisine has bir kıraat oluşturdu ve insanlarda onun bu kıraatini kabul ettiler.(el-Habîb el-Bağdâdî, 2001, s. 345) O, Ramazan ayında kendi kürsüsünde oturur, Kur'ân'ı baştan sona okur, insanlar da onun kıraatini dinlerdi. Hatta onun okuyuşuna göre ellerindeki Kur'ân'ları hareketlerdi.(İbnu'l- Cezerî, t.y., s. 172)

Onun nahiv ilminde kendini geliştirme süreci ise şöyle olmuştur. O, bir gün insanların ve öğrencilerinin önünde kıraat dersi verirken gramer hataları yapınca oradakiler "sen böyle hatalar yaparak nasıl bizim önümüzde oturup bize Kur'ân dersi verirsin" dediler. O da bunun üzerine nahiv dersi alabileceği bir nahivci arayışına girdi. Muâz b. Müslim el-Herrâ(ö. 187/803)'yı bularak onun meclisine katıldı ve ondan öğrenebileceği her şeyi öğrendiğini düşündükten sonra onun meclisinden ayrılarak tekrar nahiv hocası arayışına girişti. Kûfe'de de fasih konuşan Arap kabileleri (Benî Temîm, Benî Esed) olduğu halde Arapça bilgisine hayran kaldığı Basra'daki Halil b Ahmed'e gitti. Bir gün Halil b. Ahmed'e bu derin gramer bilgisinin kaynağını sordu, o da Hicaz, Necid ve Tihâme kabilelerini işaret edince Kisâi'nin çöllerde nahiv arayışı seyahati başladı.(el-Mahzûmî, 1957, s. 98) O, bu seyahati esnasında Arapçanın kullanımını en doğru şekliyle çöllerde yaşayan Arap kabilelerinden elde etmeye çalıştı. Bu

seyahatlerinde 15 okka mürekkep bitirdiği ondan bahseden biyografi kaynaklarında zikredilir.(Veled Abbâh, 1971, s. 108) Basra'ya geri döndüğünde Halil b. Ahmed'in vefat ettiğini öğrenir, sonra da Kûfe'ye geri döner.

Nadir ve şâz nahiv materyallerine kıyas yapmayan Basralılara karşı bunların hepsine kıyas yaparak ilk defa onların bu metoduna karşı çıkan nahivci hiç şüphesiz Kisâi'dir. O şâz ve nadir de olsa Araptan duyduğu her şeyi doğru kabul ederek onlara kıyas yapmış ve böylelikle Kûfe ekolü ile Basra ekolü arasındaki en büyük ayrışma noktası tezâhür etmiştir. Ona göre Arabın konuştuğu şey asıl olmalıdır zira bir telaffuzun yaygın olmaması onun yanlış olduğu anlamına gelmez.(Tanç, 1993, s. 99)

Bu bağlamda Sibeveyh ve Basralıların dili birkaç küllî kaideye indirgeyerek ele aldıkları dikkatlerden kaçmaz. Dil, toplumdan ayrı bir olgu olarak düşünülemez ve de sonsuza kadar varlığını devam ettirecektir. Fakat sonsuza kadar olduğu şekliyle kalan statik bir mekanizmaya sahip değildir. Sürekli bir değişim yaşayan, bu anlamda bulunduğu insan topluluğunun ilerleme ya da gerilemesinden doğrudan etkilenen canlı bir yapısı vardır. Arapçanın da zaman içinde aynı toplumdaki gruplar arasında değişime uğraması kaçınılmaz bir gerekliliktir.(Günday, 2019, s. 84)

Bu noktada Kisâi'ye Basralılar başta olmak üzere birçok nahivciden eleştiriler gelmiştir. İbn Derasteveyh(ö. 347/958)'in onun bu ılımlı metoduna yaptığı şu eleştiri de Kisâi ve nahiv anlayışından bahseden bütün kitaplarda yer alır. “Kisâi, sadece zarurette caiz olabilecek vecihleri işitiyor, sonrada bu vecihleri asıl olarak kabul edip bunlara kıyas ediyordu. Böylece o nahvi ifsâd etmiş oldu.”(Suyûtî, 1979, s. 164)

Mehdi Mahzûmî, onu bu şekilde bir yaklaşıma iten sebebi “o, tamamen semâ metoduna dayalı, akla kesinlikle yer vermeyen kıraatçiler ve de semâyı ikinci plana iterek kıyası önceleyen Basralı nahivcilerin yaklaşımını çok yakından biliyordu ve her iki uç yaklaşımın ortasında bir metot geliştirmeye çalışmıştır.” şeklinde izah etmeye çalışmıştır. Ona göre Kisâi, uzun seyahatlerde elde ettiği nahivsel birikiminden faydalanarak, iki uç nokta olarak gördüğü Basra nahiv metodu ve kıraatleri uzlaştırmaya çalışmıştır.(el-Mahzûmî, 1957, s. 112)

Onun bu ılımlı nahivsel yaklaşımı kıraatlere de yansiyarak kendinden önceki hiçbir nahivcinin yapmadığı şekilde şâz kıraatlerin Arap dilindeki doğruluğunu onaylayarak onlara nahivsel değer atfetmiş ve böylelikle de bu alanda da yeni bir metodun öncüsü olmuştur. Kisâi'nin bu yeni metodu ortaya koymasında hem nahivci hem de kıraatçi kimliğinin önemli rol oynadığı aşikârdır. Zira bu şekilde oturmuş bir nahivsel anlayışı değiştirmek için hem nahiv ilmine hem de kıraat ilmine çok iyi hâkim olmak şarttır.

Çalışmanın önceki bölümlerinde zikredildiği üzere Sibeveyh, kıraatler konusunda makbul kıraatte aranan diğer iki şartı göz ardı ederek sadece kendi nahiv anlayışına göre yanlışlama veya doğrulama yolunu tutmuştur. O, mütevâtir kıraatleri bile reddetmekten ve râvilerini de hata yaptığını söylemekten çekinmemiştir. Buna karşın Kisâi kıraatlere daha ılımlı yaklaşmış hatta şâz kıraatlerin dahi nahiv açısından doğruluğunu kabul etmiş ve nahiv ilminin küllî kaideleri oluşturmak için bu şâz kıraatler ile istişhâd etmiştir.

Sibeveyh'in reddettiği Kisâi'nin Arap diline uygunluğunu onaylayarak ona karşı istişhâdda dahi bulunduğu şâz kıraatlere birkaç örnek vermek bu bağlamda açıklayıcı olacaktır.

Sibeveyh, “ان”nin haberi zikredilmeden, isminin mahalline atfını caiz görmezken Kisâi, Abdolvâris Ebî Amr’ın şu şâz kıraati(İbn Hâleveyh, t.y., s. 167) ile istişhâd ederek bunu caiz görmüştür. إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ اللهُ وَصَلُّوا عَلَى النَّبِيِّ Allah ve melekler Peygambere salât ediyorlar.(Ahzâb, 33/56) Abdolvâris Ebî Amr’, ayetteki “مَلَائِكَتَهُ” kelimesini, “مَلَائِكَةٌ” şeklinde merfû olarak okumuş, Kisâi de “مَلَائِكَتَهُ” kelimesini “ان الله” ibaresinin mahalline atfederek merfû olabileceğini söylemiştir. Sibeveyh, ise bu cümlede haber konumundaki “يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” zikredilmediği için “مَلَائِكَتَهُ” kelimesini “ان الله” ibaresinin mahalline atfederek caiz görmez.(Salâh, 2005, s. 167)

Kisâi’nin Arapçaya uygunluğu kabul edip Sibeveyh’e karşı istişhâd ettiği bir diğer şâz bir kıraat örneği şöyledir.

شَيْطَانٌ مِّن دُونِ اللَّهِ أَتَى النَّبِيَّ وَصَلَّى عَلَيْهِ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَكَانَ خَائِفًا لَهُمْ يَوْمَ يَعْتَبِرُونَ وَإِن مِّنْ مَّوَدَّةٍ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَلْبَسُونَ أَكْثَبَ لِبَاسٍ لِّئَلَّا يُرَى الْبَشَرُ لِيُحْجِزَ بَيْنَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَبِيرٌ Şüphesiz Allah dışında dua ettikleriniz de sizin gibi kuldurlar.(Arâf, 7/194) Said b. Cübeyr(ö. 94/713)in şâz kıraatinde (İbn Hâleveyh, t.y., s. 53) ayetteki “ان” kelimesi, “ان” şeklinde, “عَبَادًا” kelimesi de “عِبَادًا” şeklinde rivayet edilmiş olup, Kisâi bu ayetle istişhâd ederek “ان”in isim cümlesinin başına gelince “أَلَيْسَ” gibi amel edeceğini söyler, Sibeveyh ise bunu reddeder.(Dayf, t.y., s. 178)

Aynı bağlamdaki bir diğer örnek şöyledir. Kisâi, رَحَلَهُ الثِّتَاءُ وَالصَّيْفُ onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliklerini sağlamak için (Allah lutuflarda bulundu).(Kureyş, 106/2) ayetinin Âsım’dan şâz rivayetinde iki hemzeli olarak “إِلَافَهُمْ” şeklindeki kıraati(Radiyuddin el-Kirmânî, t.y., ss. 180-181) ile istişhâd ederek Basralılara muhalefet etmiş, iki hemze yan yana gelir ve ikincisi sakın olursa ikincinin birinci hemzenin harekesine uygun illet harfine dönmesinin vacip olmadığını söylemiştir.(el-Ezherî, 2000, s. 705)

Kisâi’nin Arap dili bağlamında sıhhatini onaylayıp, istişhad ettiği bir diğer şâz kırat örneği de şudur. ذَانِقُوا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ لَكُمْ لَذَائِقُوا Şüphesiz siz acı verici azabı tadacaksınız.(Sâffât, 17/38) Ayetinde “ذَانِقُوا” kelimesi cemî müzekker sâlim olup sonundaki nûn, muzâaf olduğu için düşmüş, “الْعَذَابَ” kelimesi de muzafun ileyh olarak mecrurdur. Ebû Semâl’in şâz kıraatinde ise “الْعَذَابَ” lafzı, “ذَانِقُوا” kelimesinin mefulü olarak mansûb okunduğu bir durumda izafet yani isim tamlaması olmamaktadır. Kisâi, bu şâz kıraatle istişhâd ederek kolaylık veya tahfif amacıyla cemî müzekker sâlim ve tesniyenin nûn’unun ayette olduğu gibi izafet olmadan da düşebileceğini söylemiştir.(Suyûtî, 1998, s. 165)

Kisâi’nin kıraatlerin sıhhati bağlamında açtığı bu ılımlı yaklaşımı tercih eden Kûfeli nahivciler, Sibeveyhve onun metodunu benimseyen nahivcilerin reddettiği pek çok kıraat ile istişhâd ederek yeni nahiv kuralları ihdas etmişlerdir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ Bir zamanlar biz İsrâiloğulları’ndan, “Yalnız Allah’a kulluk edeceksiniz.(Bakara, 2/83) Ayetindeki “لَا تَعْبُدُونَ” kelimesi, İbn Mesûd(ö. 32/653)’un şâz kıraatinde nûnun hazfiyle “لَا تَعْبُدُوا” (İbn Hâleveyh, t.y., s. 15) şeklinde rivayet edilmiştir. Kûfeliler bu kıraatle istişhâd ederek, “ان” masdariyenin ıvaz olmaksızın mahzûf olarak muzârî fiili hazfedebileceğini söylemişlerdir. Bu durumda ayetteki kelimenin aslı “انْ لَا تَعْبُدُوا” şeklinde olur. Basralılar ise ıvaz olmadan mahzûf “انْ” masdariyenin amel etmesini caiz görmezler.(İbnu’l-Enbârî, t.y., s. 448)

كَيْفَ يَخْرُجُ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ Kim Allah ve resulü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa(Nisâ, 4/100) ayetindeki “يُدْرِكُهُ” fiili, Hasan ve Cerrâh’ın şâz kıraatlerinde “يُدْرِكُ” şeklinde mansup olarak rivayet edilmiştir.(el-Mesûl, 2008, s. 369) Kûfeliler, bu şâz kıraatle istişhâd ederek, “ان”nin de aynı “ف” ve “و” gibi şartın cevabında muzari fiili nasb edeceğini söylemişlerdir.(İbn Cinnî, 1986, s. 195)

﴿ ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ ﴾ *Sonra iyilik edenler her şeyi açıklamak için tam bir şekilde Musa'ya kitabı indirdik.*(Enâm, 6/154) Ayetinde “أَحْسَنَ” mâzi fiili, Yahya b. Ya'mer'in şâz kıraatinde “أَحْسَنَ” şeklinde merfû olarak rivayet edilmiştir (İbn Cinnî, 1986, s. 234) ki bu durumda mâzi fiil olmaktan çıkarak mahzûf bir mübtedanın haberi olur. Kufeliler, bu kıraatle istişhâdda bulunarak “أَيَّ” dışındaki ismi mevsullerde cümle kısa olunca da merfû zamirin hazfının caiz olduğunu söylemişlerdir. Basralılar ise bunu caiz görmezler. (el-Mesûl, 2008, s. 369)

3.2. Kisâi'nin yaklaşımını benimseyen bazı nahivciler

3.2.1. Ahfeş-i Evsat (ö. 215/830)

Tam adı, Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat'dır. O, Basra ekolünün önde gelen imamı olmasının da ötesinde Sibeveyh'in en güzide öğrencisi ve de onun halefidir. Bütün bunlara rağmen onun hem kıraatlere hem diğer nahiv argümanlarına yaklaşımı Sibeveyh'in ve de Basra ekolünün metodundan çok farklı olmuştur. Hatta Şevkî Dayf, onun kıraatlerin makbûliyeti ve istişhâdı noktasındaki ılımlı yaklaşımının sonraki dönem Kufelilerden daha da ilerde olduğunu ifade eder. (Dayf, t.y., s. 19)

Ahfeş'in hayatını veya nahiv metodunu anlatan bütün biyografi kaynakları el-Mes'eletü'z-Zünbûriyye tartışmasından bahsederler. Nahiv tarihinin hem en önemli hem de en dramatik olayı hiç şüphesiz Sibeveyh ve Kisâi arasında cereyan eden bu tartışmadır. Bu tartışma, Harun Reşîd'in (ö. 193/809) emriyle, Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin (ö. 190/805) moderatörlüğünde Bağdat'ta gerçekleşmiş ve nahiv tarihine “el-Mes'eletü'z-Zünbûriyye” olarak geçmiştir. (Özbalıkçı, 2009, s. 130) Tartışma sonunda Kisâi gâlip, Sibeveyh ise mağlup kabul edilmiştir. Sibeveyh, âdil olarak gerçekleşmediğini, hile karıştığını düşündüğü bu tartışmanın yenilgisini kabullenemeyerek Basra'ya geri dönse de şehre girmemiş, Ahfeş'i şehir dışına çağırmıştır. Ona olan biteni anlatarak memleketi Şirâz'a geri dönmüş orada kahrından yakalandığı mide rahatsızlığı sonucu vefat etmiştir. Ahfeş ise hocasının bu haline çok üzülür ve hocasının intikamını almak için Bağdat'a yola koyulur. (Tantâvî, 1991, s. 52) O, Kisâi'yi hem öğrencileri ve şehir halkı hem de Abbasi halifesi ve vezirinin önünde rezil ederek intikamını almak istiyordu. Nahiv tartışması istediği gibi gerçekleşse de sonraki süreç onun tahmin ettiği şekilde gelişmemiştir. Zira Kisâi, Ahfeş'in içinde barındırdığı kin ateşini ve Basra nahiv metodu taassubunu Ona iyi davranarak ve maddi imkânlar sağlayarak kırmayı başarmıştır. Bu süreçte Ahfeş, Kisâi'nin ortaya koyduğu ılımlı nahivsel metoda doğru meylenmiş, Kûfe'ye geliş sebebi olan Sibeveyh'in intikamını unutmuş ve pek çok konuda Kisâi'nin fikirlerini benimsemiştir. (el-Hadîsî, 2001, s. 197)

Ahfeş, Basralılara muhalif olarak onların sıhhatini kabul etmedikleri pek çok şâz kıraatin sıhhatini kabul ederek onlarla istişhâd etmiş ve yeni kurallar ortaya koymuştur. Bu bağlamda birkaç örnek vermek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

﴿ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يُذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴾ *Bu arada şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek.* (Nûr, 24/43) Ayetinde “سَنَا” kelimesi, Talha b. Müsrif'in şâz kıraatinde ismi memdûd olarak “سَنَا” şeklinde rivayet edilmiştir. (Cârullah Zemahşerî, 2009, s. 732) Ahfeş, bu kıraat ile istişhâd etmiş, Basralılara muhalif olarak maksûr ismin memdûd olarak da okunabileceğini söylemiştir. (el-Mesûl, 2008, s. 374)

Zikredildiği üzere Sibeveyh'in yanlış olduğunu, Ferrâ'nın ancak şiirde olacağını söylediği ve hatta Müberred'in “bu şekilde okuyan imamın arkasında namazı tamamlamam ayakkabılarımı giyer

giderim.”(Müberred, 1994, s. 120) dediği yedi kıraatten Hamza'nın kıraati hakkında da Sibeveyh ve onun metodunu benimseyenlerden farklı olarak Ahfeş, ılımlı duruşunu buraya da yansıtmıştır.

Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.(Nisâ, 4/1) ayetindeki “الأَرْحَامَ” kelimesini Hamza, “الأَرْحَامَ” şeklinde mecrûr olarak rivayet etmiştir. Ahfeş, “الأَرْحَامَ” lafzının mansûb okunuşunun daha doğru olduğunu ifade ettikten sonra mecrur kıraatinde yanlış olmadığını bilakis doğru olduğunu savunmuştur.(Koyuncu, 2019, s. 345)

Yine değinildiği üzere hocası Sibeveyh ve onun metodunu benimseyenlerin kabul etmediği hatta Zemahşerî'nin “belagat açısından bir mucize olan Kur'an'da böyle bir şey olmaz.” dediği Enam Suresi 137. ayetinin İbn Âmir'in şâz kıraatinde de ılımlı duruşu tam olarak yansıtmıştır.

Bunun gibi, ortakları, müşriklerden bir çoğuna çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gösterdi ki(Enâm, 6/137) Ayetindeki “قَتَلُ” kelimesinin nâibi fâil olarak merfû, “قَتَلُ” kelimesinin de “قَتَلُ” nün mefulü bihi olarak mansûb ve de “قَتَلُ” kelimesinin “قَتَلُ” nün muzâfun ileyi olarak mecrûr okunduğu İbn Âmir'in kıraati ile istişhâd ederek muzaaf ve muzafun ileyhin arasına mefulün bihin girebileceğini söylemiştir.(İbn Yeîş, 2014, s. 82)

Ahfeş, Basralı nahiv imamı Müberred'in hem kıraatin fahiş hata içerdiğini söylediği hem de kıraatin ravisi İbn Mervân'ı Arapça konusunda hiçbir şey bilmemekle itham ettiği(Müberred, 1994, s. 105) aşağıdaki şâz kıraatin Arapça uygunluğunu kabul ederek onunla istişhâd etmiştir.

Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla (evlenmektir).(Hûd, 11/78) Ayetindeki “أَطَهْرُ” kelimesini İbn Mervân şâz kıraatinde(İbn Hâleveyh, t.y., s. 65) “أَطَهْرُ” şeklinde mansûb okumuş, Ahfeş bu şâz kıraatle istişhâd ederek hal ve sahibu'l-halin arasına fasıl zamirin girmesinin caiz olduğunu söylemiştir.(Suyûtî, 1998, s. 227)

3.2.2. Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)

Tam adı, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî'dir. Ebû Ali'nin nahiv ekolü üzerinde nahiv tarihçeleri ihtilaf etmişlerdir. Bağdat ekolünün varlığını kabul edenler onu Bağdat ekolünün en önemli temsilcisi olduğunu söylerken, Bağdat ekolünün varlığını kabul etmeyenler de onun Basra ekolünün en önemli temsilcilerinden olduğunu söylemişlerdir.(İbn Cinnî, 2007, s. 26)

Onun en sadık öğrencisi ve halefi konumundaki İbn Cinnî, Ebû Ali'nin şâz kıraatlerle ilgili bir kitap yazmayı düşündüğünü fakat buna ömrünün vefa etmediğini ve bunu yapmasını da kendisine telkin ettiğini aktarır.(İbn Cinnî, 1986, s. 11-12)

Basralılar, atfı beyanda her iki kısmın mârife olmasını şart koşarken Ebû Ali her iki tarafın da nekra gelebileceğini söyleyerek Basralıların tevil ettiği şu ayetle istişhâd etmiştir. رَبُّكَ زَيْنُوبَةَ رَبُّكَ زَيْنُوبَةَ رَبُّكَ زَيْنُوبَةَ رَبُّكَ زَيْنُوبَةَ رَبُّكَ زَيْنُوبَةَ رَبُّكَ زَيْنُوبَةَ رَبُّكَ زَيْنُوبَةَ رَبُّكَ Zeytin ağacından yakılır(Nûr, 24/35)ayetinde “زَيْنُوبَةَ” kelimesi atfı beyan “شَجَرَةٍ” kelimesi de metbûdur. Görüldüğü gibi her ikisi de nekradır.(Suyûtî, 1998, s. 132)

Ebû Ali'nin İbn Mücâhid'in zikrettiği ve genel kabul görmüş 7 kıraati nahivsel açıdan ele aldığı el-Huce li'l-Kurr'âi's-Seb'a adlı eseri de onun kıraatlere yaklaşımı hakkında fikir vermektedir. O, bu eserinde özellikle kurrâların ihtilaf ettiği noktaları ele almış ve her kurrânın okuyuşuna nahivsel açıdan bir açıklama getirmeye çalışmıştır.

Zikredildiği üzere Sibeveyh'in yanlış olduğunu, Ferrâ'nın ancak şiirde olacağını söylediği ve hatta Müberred'in bu şekilde okuyan imamın arkasında namazı tamamlamam ayakkabılarını giyer giderim dediği yedi kıraatten Hamza'nın kıraati hakkında da Ahfeş'in ilımlı yaklaşımına benzer bir yaklaşımı onda da görmek mümkündür.

وَتَقُوا اللَّهَ الَّذِينَ تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ *Adımı anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.*(Nisâ, 4/1) Ayetindeki “الأَرْحَامَ” kelimesini Hamza, “الأَرْحَامَ” şeklinde mecrur olarak rivayet etmiştir. Ebû Ali el-Fârisî, “الأَرْحَامَ” lafzının mansup okunuşunun iki vechini zikrettikten sonra mecrur okunuşun açıklamasına geçmiştir. O, 7 kurrâdan sadece Hamza'nın bu şekilde okuduğunu ifade ettikten sonra mecrûr zamirin üzerine atfın kıyasta zayıf olduğunu ve kullanımının ise az olduğunu ifade ettikten sonra da bu telaffuzun alınmamasını daha iyi olacağını ilave etmiştir.(Ebû Ali el-Fârisî, 1987, s. 123)Kıraatin Arap diline uygunluğu bağlamında sert eleştiriler yapmamasının yanında râvisi hakkında da olumsuz bir şey söylememiştir. Bu da onun Kisâî'nin ilımlı metoduna daha yakın olduğunu göstergesidir

4. İbn Cinnî ve Kıraatleri Savunma

4.1. İbn Cinnî (ö. 392/1002)

Tam adı, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî'dir. Nahiv ilmindeki en tartışmalı konulardan biri olan şâz kıraatlerin Arap diline uygunluğunun yansması olarak istişhâd değeri hakkında kaleme alınan ilk eser olan el-Muhteseb'in müellifi İbn Cinnî'dir. Eserin muhakkı Abdülhalîm en-Neccâr, hayatının son demlerinde İbn Cinnî'nin yetkin bir nahivci olarak şâz kıraatlerin ihmal edilen nahivsel değerini iade ederek Allah'ın rızasını elde etmek amacıyla bu eseri kaleme aldığını ifade eder. Zaten eserin isminin adı olan “muhteseb” kelimesinin sözlük anlamı “sevabı âhirette beklenen şey”(el-Fîrûzâbâdî, 2000, s. 149) olması ve de kitabın konusuyla doğrudan ilgisinin olmaması bu değerlendirmeyi desteklemektedir.(İbn Cinnî, 1986, s. 12)

İbn Cinnî, bu eserinde senedi sahih Kur'ân kıraatlerinin hepsi ile nahiv ilminde istişhâd edilmesi gerektiğini ve bu kıraatlerin mütevâtir, âhad ve şâz olmasının bu bağlamda herhangi bir sorun teşkil etmediğini ifade etmiştir. Ona göre şâz bir kıraat, bilinen meşhur nahiv kurallarından birine apaçık muhalif olmadığı sürece onunla istişhâd edilir.(Suyûtî, 2006, s. 17)

O, yine bu eserinde sahîh senedle Hz. Peygambere ulaşan bir kıraatle istişhâdın gerekli oluşunu iki sebebe bağlar. Birincisi, Allah'ın insanlara bu kıraatlerin alınmasını emretmesi ikincisi, Hz. Peygamber'e isnâdının sahîh bir senedle olmasıdır. Bu iki sebebi de şöyle izah eder. “Yüce Allah, وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ *Peygamber size neyi getirirse onu alın.*(Haşr, 59/7) buyurmuşken, Hz. Peygamber'e sahîh bir senedle ulaşan kıraatin, Arap gramer kurallarına uymadığını söyleyip nasıl inkar ederiz ve yanlış olduğunu nasıl iddia ederiz. Bu ayetteki hüküm mutlak ve kesin olup, Rasûlullâh'a nâzil olan bir kıraat, sahîh rivayet zinciri ile Hz. Peygamber'e ulaşıyorsa bütün telaffuzlarla hem anlam hem de lafız bakımından amel edilmesi farzdır. Bazı nahivcilerin ayetlerdeki telaffuzları bir kenara bırakıp, bu emri sadece manaya hasretmeleri doğru değildir. Biz nahivciler, sahîh bir rivayet zinciri ile Rasûlullâh'a ulaşan herhangi bir kıraatin, nahiv kuralları bağlamında yanlış olduğunu iddia ederek bu ayetin nahivsel değerini nasıl reddederiz. Eğer biz, gramer kurallarımızda var olmayan bir şekilde gelen sahîh bir kıraate kitaplarımızda yer vermezsek, bizler bu ayetin insanlar arasında yayılmasına engel olmuş oluruz.”(İbn Cinnî, 2007, s. 33-34)

İbn Cinnî'ye göre sened bakımından sahîh olduğu varsayılan, merdûd veya uydurma olmayan bir kıraatin, herhangi bir nahivcinin kendi nahiv kriterlerine göre fasih olduğunu düşündüğü bir Arab kabilesinin telaffuzunun daha altında bir fesahatta yer aldığı iddia edilemez. Sahîh bir kıraatin mütevâtir veya meşhur mertebesine ulaşamaması onun sıhhatine zarar vermez. 7 veya 10 kıraat dışında kalan bir kıraati, Arap lehçelerinin dışında saymak ve ondan yüz çevirmek o kıraati töhmet altında bırakmaktır.(İbn Cinnî, 1986, s. 32)

O, Arap dilinin küllî kaidelerine tamamen zıt olamayan kıraat noktasında Sıbeveyh'i dahi eleştirmekten geri kalmamıştır. Bu bağlamda şu örnek zikredilebilir.

الله أَفَمَنْ أَتَّقَى عَلَى بُنْيَانِهِ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ *Binasını Allah'a sakınma üzerine Kur'ân mı daha iyidir.*(Tevbe, 9/109)Ayetindeki “تَقْوَى” kelimesi, İsa b. Amr'ın şâz kıraatinde “تَقْوَى” şeklinde tenvinli olarak rivayet edilmiştir. Sıbeveyh'e bu kıraat sorulduğunda o, bu şekilde bir telaffuzu bilmediği, tanımadığı ve başka hiç kimseden böyle bir şey duymadığını söylemiştir. İbn Cinnî bu noktada önce kıraatin Arapçaya uygunluğunu tartışır ve kelimenin sonundaki elifin ilhak için olabileceğinin zira “تَتْرَى” kelimesinin sonunun da aynı şekilde tenvinlenerek “تَتْرَى” şeklinde “جَعْفَرُ” formuna ilhak edildiğini ve de müenneslik ifade etmeyeceğini söylemiştir. Bunun kıyasen mümkün olduğunu da ilave ettikten sonra Sıbeveyh'i şu sözleriyle eleştirmiştir. “Bu kıraatin zikredilen şekilde telaffuzundan daha garibi Sıbeveyh'in bunu bilmediğini, tanımadığını ve İsa b. Amr'dan başkasının bu şekilde kıraat etmediğini ve de ondan başka bir kişi daha bu şekilde rivayet etseydi zaten caiz olurdu demesidir.”

İbn Cinnî, kıraatlerin Arap diline uygunluğunu incelerken onları dört ana başlıkta ele almıştır.(el-Mesûl, 2008, s. 258)

1. Hem kıyasa uygun, hem de kullanımı yaygın olan kıraat.

إِذْ نَسْتَعِينُونَ رَبُّكُمْ فَاسْتَجَابْ لَكُمْ آتَى مُمَدُّكُمْ بِالْفِ مِنْ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ *Rabbinizden yardım dilediğiniz zamani hatırlayın. Hemen size, “Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim diye cevap verdi.*(Enfâl,8/9) Ayetindeki “مُرْدِفِينَ” kelimesini bazı Mekke ehli şâz olarak “مُرْدِفِينَ” şeklinde okumuşlardır.(Radiyuddin el-Kirmânî, t.y., s. 54) Bu okuyuş kıyasa uygundur, zira bu kelime “افْعَال” babında olup bu babın “ت”sinin bu şekildeki idğamı kıyasen caiz olup kelimenin aslı “مُرْدِفِينَ”dir.(İbn Cinnî, 1986, s. 273)

2. Kıyasa uygun olan fakat kullanımı yaygın olmayan kıraat.

ما وَدَعَكَ رَبُّكَ *Rabbin seni bırakmadı.*(Duhâ, 93/3) ayetindeki “وَدَعُ” mazi fiili, Urve b. Zübeyr(ö. 94/713)'in şâz kıraatinde “وَدَعُ” şeklinde “د” harfi şeddetsiz olarak rivayet edilmiştir.(Radiyuddin el-Kirmânî, t.y., s. 175)Arapların kıraatinde “وَدَعُ” şeklinde mazi bir fiil kullanılmamakta fakat “يَدَعُ” şeklinde muzarisi kullanılmaktadır. Fakat kıyasen muzarisi olan bir fiilin mazisi olması gerekir. Her ne kadar Arabın kelimasında “وَدَعُ” formunda bir mazi fiilin telaffuzu olmasa da Arap şiiirinde azda olsa kullanılmıştır.(İbn Cinnî, 1986, s. 364).

3. Kıyasa uygun olmayan fakat kullanımı bulunan kıraatler.

أَبْرَحُ حَتَّى أَلْبَغَ مَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا *Bir vakit Mûsâ genç adamına, “Ta iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim.” demişti.*(Kehf, 18/60) Ayetindeki “مَجْمَعُ” lafzı, Abdullah b. Müslim b. Yesar'ın şâz kıraatinde “مَجْمَعُ” şeklinde “م” harfi kesralı olarak rivayet edilmiş olup (Radiyuddin el-Kirmânî, t.y., s. 84) “فَعْلٌ – يَفْعَلُ” babındaki fiillerin ismi

mekanı “مَغْرَبٌ – مَشْرِقٌ” şeklinde gelmelidir. “مَجْمَعٌ” kelimesi her ne kadar kıyasa aykırı olsa da “مَغْرَبٌ – مَشْرِقٌ” şeklinde kural dışı semâi kullanımlara benzemektedir.(İbn Cinnî, 1986, s. 30)

4. Hem kıyasa uygun olmayan vehem de kullanımı da bulunmayan kıraat.

الْحَمْدُ لِلَّهِ Hamd Allah'adır.(Fâtiha, 1/1) Ayeti, Hasanı Basrî'nin şâz kıraatinde “الْحَمْدُ لِلَّهِ” şeklinde yani “د” harfi ve “ل” harfi kesralı olarak, İbrahim b. Ebî Able'nin şâz kıraatinde “الْحَمْدُ لِلَّهِ” şeklinde yani “د” harfi ve “ل” harfi dammeli rivayet edilmiştir.(Radiyuddin el-Kirmânî, t.y., s. 9) Fakat bu iki kıraatin her ikisi de hem kıyasa aykırıdır, hem de kullanımı yoktur.(İbn Cinnî, 1986, s. 37)

İbn Cinnî'nin şâz kıraatlere karşı müsamahakâr bir tutumun ötesinde onların nahve uygunluğunu ortaya koymaya çalışması, Arap dili ile hiçbir vecihle örtüşmeyen kıraatleri körü körüne kabul niteliği taşııyordu.(Mahmud, t.y., s. 139) Zira o, bazı kıraatlerin barındırdığı nahivsel sıkıntılarının izahının mümkün olmadığını ifade etmekten de geri kalmamıştır.

O, el-Muhteseb'inde *وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ Meleklerle, “Âdem'e secde edin” dediğimizizde*(Bakara, 2/34) ayetindeki mecurr konumdaki “لِلْمَلَائِكَةِ” kelimesinin, Cafer Yezid'in şâz kıraatinde sonu dammeli olarak “لِلْمَلَائِكَةِ” şeklindeki kıraati için “çok zayıf” ifadesini kullanmıştır.(İbn Cinnî, 1986, s. 71)

Sonuç olarak, İbn Cinnî'nin şâz kıraatlere yaklaşımının, kıraatçilerin nahivcilerden beklediği kapsamda kıraatlere yaklaştığı söylenebilir. Zira kıraatçiler nahivcilerden kıraatin herhangi bir lehçeye uygunluk göstermesi noktasındaki değerlendirmelerine başvurmuşlar ve de bu lehçenin yaygın veya icmâ edilen bir lehçe olmasının da gerekli olmadığını ifade etmişlerdir. Sibeveyh ve Onun metodunu benimseyenler kendi nahiv prensipleriyle uyuşmayan ister mütevatir ister şâz olsun her kıraati yanlış olmakla itham etmişlerdir. İbn Cinnî, bu metoda karşı çıkararak kıraatler için herhangi bir vecihle olsa kıraatin nahivsel bir açıklamasını bulmaya çalışmıştır.

5. Sonuç

Kıraatler konusundaki yedi harf olgusundan doğan ihtilaflar Hz. Peygamber döneminde doğrudan kendisine sorularak tespiti mümkün olsa da, Hz Peygamber'in vefatından sonra ise bu mümkün olmamıştır. Sonraki süreçlerde kıraatlerin sıhhati noktasındaki ihtilaflar, önce Kur'an'ın iki kapak arasına alınarak toplanması, sonrada çoğaltılarak önemli şehirlere gönderilmesi şeklinde tedbirler alınarak giderilmeye çalışılmıştır. Kıraat âlimleri, ruhsat verilen bu yedi kıraatin tespitine girişmişler ve bu bağlamda ortak bir duruş sergileyerek üç şart ileri sürmüşlerdir. Bu şartlardan biri olan herhangi bir Arap lehçesine uygunluk, onları Arap dilbilimcileri ile ortak çalışmaya itmiştir. Zira bir kıraatin Arap lehçelerinden biri ile uyuşması nahivcilerin uzmanlık sahası olup kıraatçilerin kendi inisiyatifinde değildir.

Onlar da bu noktada nahivcilerin izlemeleri gereken yolu ve bu bağlamdaki yaklaşımlarının sınırlarını çizmek adına bu lehçenin çok yaygın olması veya bütün nahivcilerin ittifakının şart olmadığı belirtmişlerdir. Bu çerçevede kafa yoran nahivcilerden ilk dönem temsilciler, kıraatleri bu bağlamda ele almışlar ve nahiv metotlarında da bu kıraatlerle istişhâdlarda bulunmuşlardır.

Sibeveyh, seleflerinden farklı olarak kıraatlerin herhangi bir Arap lehçesine uygunluğunun kritiğinden öte kıraati sadece Basra nahiv ekolünün kaideleri çerçevesinde değerlendirmiştir. O, bu çerçevede bazı kıraatleri çirkinlikle itham etmiş ve râvileri de eleştirmiştir. Sibeveyh'in açtığı bu kapı, onun nahiv öncülüğü sebebiyle Müberred başta olmak üzere sonraki nahivciler için de referans olmuştur. Kisâi'ye

gelindiğinde ise o, hem kıraatçi kimliği hem de nahivci kimliği ile bir orta yol bulma çabasıyla Sibeveyh'in reddettiği pek çok kıraatin Arapçaya uygunluğunu kabul ederek yeni kurallar oluşturmuştur. İbn Cinnî ise Sibeveyh ve onu takibedenlerin reddettiği pek çok kıraatin doğruluğunu nahivsel çıkarımlarla ortaya koymak için el-Muhteseb adlı eserini kaleme almıştır. O, bu eserde pek çok noktada Sibeveyh'i eleştirmekten çekinmemiştir. İbn Cinnî, kıraatlerin Arap lehçelerinden birine uygun olmasının nahivsel olarak değerlendirilmesinde kıraat âlimlerinin beklentilerinin karşılanması noktasında çok önemli rol oynadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Abîb, H. (2016). Mevğıfı'l-Ferrâ mine'l-Kırââtî'l-Kur'âniyye. Meccelet-u Sirât, 33.
- Aldemir, S. (2003). Ferrâ'nın Kıraatlere Yaklaşımı [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Âli Hadrân ez-Zehrâni, İ. (2006). Tevcihu'l-kırâât 'inde'l-Ferrâ. Câmiat-u Ümmü'l-Kurâ.
- Bayraktutan, O. (2018). Kıraatlere Dil Mantiğına Göre Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış. Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12.
- Zemahşerî, M. (2009). Tefsîru'l-Keşşâf (3. bs). Dâru'l-Meârif.
- Dağ, M. (2019). Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım (2. bs). İSAM.
- Dayf, Ş. (t.y.). El-Medârisu'n-Nahviyye (7. bs). Dâru'l-Meârif.
- Ebû Ali el-Fârisî, H. b. A. (1987). El-Huce li'l-Kurr'âi's-Seb'a (1. bs, C. 3). Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs.
- Ebu'l-Feth İbn Cinnî, O. (1986). El-Muhteseb (2. bs, C. 1). Dâru Sezkin.
- el-Ezherî, H. b. A. (2000). Şerhu't-tasrîh 'ale't-tevdîh (C. 1). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Firûzâbâdî, M. b. Y. (2000). El-Kâmûsu'l-Muhît (2. bs). Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- el-Hadîsî, H. (2001). El-Medârisü'n-nahviyye (3. bs). Dâru'l-Emel.
- el-Mahzûmî, M. (1957). El-Medrasasetü'l-Kûfe (2. bs). Matbaat-ü Mustafa Bâbâ.
- el-Mesûl, A. (2008). El-Kırââtü's-Şâzza ve zavâbituhâ (1. bs). Dâru İbn Affân.
- el-Hâdî el-Kâbe, A. b. M. (1999). Kırââtü'l-Kur'âniyye (1. bs). Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, A. b. A. (2001). Târîh-u Medîneti's-Selâm (C. 13). Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- es-Suyûtî, A. b. E. B. b. M. (2006). El-İktirâh fî usûli'n-nahv (2. bs). Dâru'l-Beyrûtî.
- es-Suyûtî, C. A. b. E. B. (1979). Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât (2. bs, C. 1). Dâru'l-Fikr.
- es-Suyûtî, C. A. b. E. B. (1998). Hem'u'l-hevâmî fî cem'î'l-cevâmî (1. bs, C. 3). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ez-Zeccâcî, A. b. İ. (1984). El-Cümel fî'n-Nahv (1. bs). Dâru'l-Emel.
- ez-Zerkeşî, M. b. A. (1984). El-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân (3. bs, C. 1). Dâru't-Türâs.
- Günday, H. (2019). Şeyh İbrahim el-Yâzıcı'nın Arap Diline Katkıları. Bilimname, 38, 84.
- Hathât, E. (1993). El-İstidlâlu'n-nahvî fî Kitâbı Sibeveyh. Câmiat-ü Haleb.
- İbn Cinnî, E.-F. O. (2007). El-Hasâis (C. 1). Dâru'l-Hadîs.
- İbn Hâleveyh, H. b. A. (t.y.). Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min kitâbî'l-bedî. Mektebetü'l-Mütenebbî.
- İbn Yeş, A. (2014). Şerhu'l-Mufassal (C. 3). Dâr-u Mektebeti'l-Urûbe.
- İbnu'l- Cezerî, M. b. M. (t.y.). En-Neşr fî'l-Kırââtî'l-Aşr (C. 1). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'l- Cezerî, M. b. M. (1931). Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-Tâlibîn. Mektebetü'l-Kuds.
- İbnu'l- Cezerî, M. b. M. (2012). Tayyibetü'n-neşr fî'l-Kırââtî'l-'aşr (1. bs). Mektebet-ü İbn Cezerî.

- İbnu'l-Enbârî, M. b. el-Kâsım. (t.y.). El-İnsâf fi mesâilî'l-hulâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn. Dâru'l-Fıkr.
- Karaçam, İ. (2016). Kurân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıâati.
- Koyuncu, R. (2019). Kraatlerin İhticacı Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 68.
- Mahmud, M. H. (t.y.). El-Medresetü'l-Bağdâdiyye fi târîhi'n-nahvi'l-Arabî. Dâr-u 'Ammâr.
- Meydanoğlu, A. (2017). Dilbilimcilerin Kırâat Farklılıklarına Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2.
- Müberred, M. b. Y. (1994). El-Muktedab (C. 1).
- Özbalıkcı, M. R. (2009). Sibeveyh. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 37). TDV Yayınları.
- Radiyuddin el-Kirmânî, M. b. E. N. (t.y.). Şevâzzu'l-Kırâât. Müessesetü'l-Belâğ.
- Salâh, Ş. (2005). Mevâvıfu'n-nuhât mine'l-Kıraati'l-Kur'âniyye. Dâru Ğarîb.
- Sibeveyh, A. (1988). El-Kitâb (3. bs, C. 3). Mektebetu'l-Hancî.
- Tanç, H. İ. (1993). El-Kisâi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Tantâvî, M. (1991). Neş'etü'n-nahv (2. bs). Dâru'l-Menâr.
- Ünverdi, Ş.,& Aydın, İ. (2022). Abdullah b. Ebî İshak'ın Nahiv İlmindeki Yeri. The Journal of Mesopotamian Studies, 7(1), 12-13.
- Veled Abbâh, M. M. (1971). Târîhu'n-Nahvi'l-Arabî fi'l-Maşrik ve'l-Mağrib (C. 2). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Yıldız, A. (2021). Hassân Ahmed Kamhiyye ve Şiirleri. Palet Yayınları.